

УДК 903.23.02 : 069(477.52-21Конотоп)](045)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.02.435>

ПОСУДИНА-«ТРІЙЧАТКА» З ФОНДІВ КОНОТОПСЬКОГО МУЗЕЮ

Анатолій ЦЕРБАНЬ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>

доктор культурології,
кандидат історичних наук,
Харківська державна академія культури,
завідувач кафедри історії,
музеєзнавства та пам'яткознавства,
Бурсацький узвіз, 4, 61000, Харків, Україна,
e-mail: kozaks_1978@ukr.net

Євген ОСАДЧИЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9143-110X>

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут прикладної фізики НАН України,
відділ ядерно-фізичних досліджень,
вул. Богуна 2/1, 40007, Суми, Україна,
e-mail: osadchij.75@gmail.com

Мета роботи: характеристика чарки-«трійчатки» з с. Козацьке Конотопського району Сумської обл. та порівняння її з іншими відомими нині посудинами цього типу з території сучасної України та Російської Федерації.

В умовах наявності стійкого зацікавлення обрядовою культурою східних слов'ян введення до наукового обігу інформації про нововіднайдені «трійчатки» вважаємо актуальним.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму, системності у поєднанні з історико-порівняльним, порівняльно-етнографічним та мікроісторичним методами.

Ключові слова: гончарство, с. Козацьке, чарки-«трійчатки», весільний обряд, російський вплив.

Anatoliy SHCHERBAN

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>,

Doctor of Sciences in Culturology,

Ph. D. in History,

Head of the Department of History, Museology
and Heritage Study, Kharkiv State Academy of Culture,
e-mail: kozaks_1978@ukr.net

Yevgen OSADCHIY

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9143-110X>

Ph. D. in History,

Researcher at Department of Nuclear Physics,

Institute of Applied Physics of

National Academy of Sciences of Ukraine,

e-mail: osadchij.75@gmail.com

«TROICHATKY» — VESSEL FROM THE HOLDINGS OF THE KONOTOP MUSEUM

Problem statement. Products that were specially made in Ukraine for rituals, which we know from the publications of ethnographers of the last quarter of the nineteenth — first third of the twentieth century remain insufficiently studied. «Troichatky» are one of their little-studied types of clay vessels. Until recently, only one such vessel from Slobozhanshchyna has been investigated, and another has been recently discovered. Given the steady interest in the ritual culture of the Eastern Slavs, the introduction of information about the newly discovered «Troichatky» into scientific circulation is considered *relevant*.

Purpose of the paper: characteristics of the «Troichatky» glass from village. Kozatske of the Konotop district of the Sumy region and its comparison with other currently known vessels of this type from the territory of modern Ukraine and the Russian Federation.

The methodological basis of the study is the principles of historicism, systematics in combination with historical-comparative, comparative-ethnographic and microhistorical methods.

Results. The vessel studied in the article entered the holdings of the O.M. Lazarevskyi Konotop City Local Lore Museum in 1987 after it was found in an abandoned house. The product consists of three miniature pot-shaped glasses, connected in the lower parts by pieces of clay, to which the lower edges of handles are glued. Holes are punctured through the connection, through which fluid can flow between the vessels. There is no information about the owners and how to use this product. But after mapping the places where there is information about the manufacture or use of «Troichatky», it was found that in Ukraine they are located almost in a straight line along the modern northeastern border. This area is featured by active contacts of Ukrainians with Russians who lived in compact groups next to each other. Vessels with similar parameters are also known in the regions of the Russian Federation remote from the Ukrainian border. This gave grounds to hypothesize that this category of tableware was included in the range of pottery of the border population due to Russian influence or was made by Russian potters. The product from village Kozatske can be dated to the late 19th — first half of the 20th century.

Keywords: the village of Kozatske, «troichatky»-vessel, wedding ceremony, Russian influence.

Вступ. Незважаючи на те, що гончарство нині — одне з найбільш студійованих народних ремесел України, досі можна віднайти маловивчені його аспекти. Зокрема, недостатньо дослідженими є виробы, що спеціально виготовлялися для використання в обрядах XIX — початку XX століття і про які ми знаємо з публікацій тогочасних етнографів. Осібне місце серед них займають посудини, які Лев Соколовський у праці «Гончары в Купянском уезде в 1880 году» (1883) назвав «трійчатка та бублик (3 чарки разом)» [1, с. 47—48]. Микола Сумцов у праці «Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии» (1902) вже згадував «глиняні потрійні весільні чарки», пов'язані між собою порожнистим обідком, серед глиняних виробів, які вийшли з ужитку під час занепаду гончарного промислу Охтирки, Боромлі, Межиріча та Котельви. Дослідник деталізував інформацію про використання цих посудин в обрядовому контексті — у всі з них наливалась горілка, яку весільний гість тягнув із однієї [2, с. 34—37]. Зважаючи на те, що «трійчатка» — єдина відома нам назва цього типу виробів, використана етнографом за часів їх побутування, у подальшому викладі нашої статті будемо використовувати саме її.

Донедавна інформації про жоден виріб з території України, збережений у музейній чи приватній колекції, що підходить під наведені характеристики, не було опубліковано. Уперше його до наукового обігу ввела 2015 року Олена Щербань у статті «Унікальна слобідська весільна посудина — «рюмки-трійчатка». Оскільки в документації Харківського історичного музею імені Миколи Сумцова, де збереглася посудина, не віднайдено інформації про місце, звідки цей предмет потрапив до фондів, дослідниця припустила, що він міг походити або з Куп'янського повіту, який вивчав Лев Соколовський, або з якогось гончарного осередку, дослідженого Миколою Сумцовим [3].

Нещодавно у фондах Конотопського міського краєзнавчого музею імені О. М. Лазаревського було знайдено ще одні «трійчатка», щодо яких відоме місце використання (іл. 1). В умовах наявності стійкого зацікавлення обрядовою культурою східних слов'ян введення до наукового обігу інформації про нововіднайдени «трійчатка» вважаємо *актуальним*.

Мета роботи: характеристика нововіднайдені посудини та порівняння її з іншими відомими нині посудинами цього типу з території сучасної України та Російської Федерації.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму, системності у поєднанні з історико-порівняльним, порівняльно-етнографічним та мікроісторичним методами.

Основна частина. У книзі надходжень музею значиться, що «трійчатка» виявлені в покинутій хаті с. Козацьке Конотопського району Сумської області та передані 1987 року в фонди. Предмет складається з трьох мініатюрних (висота 4,2—4,5 см, діаметр вінець — 5,5 см, тулубів — 3,2—3,4 см, дещо — 3,5 см) посудин горщикоподібної форми, з'єднаних внизу шматочками глини, до яких приліплено нижні краї напівкруглих овальних в горизонтальному перетині (0,8 x 1 см) вушок. Через з'єднання проколені отвори, якими рідина може протікати між посудинами. Краї вінець також зліплені і до місця їх дотикання прикріплені верхні кінці вушок. Поверхня виробу сіра, шерехата. Колір черепка нерівномірний: зовні — світло-жовтий, а всередині — темно-сірий. Під краєм вінець помітні сліди світло-зеленої поливи. На тулубі полива перепалена, зі слідами ошлакування. Виріб сформований настільки грубо, що складається враження про його виготовлення без гончарного круга. Хоча, звичайно, цей пристрій (можливо, ручний) використовувався. Об'єм усіх посудин разом — 66 мілілітрів. На одній з них збереглися сліди використання як свічника або лампадки — кіптява та воскові плями по зовнішньому краю вінець.

Важливо відзначити, що й трійчатка, досліджені Оленою Щербань в колекційному описі, мають назву «Подсвечник трійною». Вони також досить грубо виготовлені, поверхня шерехата, полива зеленкувато-болотна з помітними слідами перепаленості. Розміри ємностей також подібні. Відмінною є форма і, те, що чарки з'єднані пустотілим обідком («бубликом»), внаслідок наявності якого об'єм вміщуваної рідини значно більший (близько 100 мілілітрів) [3, с. 985—986].

Місце виготовлення виробу з Козацького, на жаль, визначити складно, адже гончарство північного заходу Сумської області мало досліджене. За інформацією мешканки Козацького Марії Яківни

Рябоконт (1938 р. н.), яка гарно пам'ятає розповіді своєї бабусі, глиняні вироби в цей мікрорегіон у ХХ столітті привозили гончарі Крелевця та навколишніх сіл, і з-під Путивлю (села Шалигіне, Линове, Нові Гончари, Старі Гончари)¹. Час виготовлення окреслюємо широкими рамками, кінцем ХІХ — першою половиною ХХ століття. Про це свідчить факт знаходження виробу в хаті, а також датування всіх інших відомих посудин — трійчаток. Хоча це питання потребує окремого вивчення в польових умовах.

Внаслідок нанесення на карту місць, щодо яких є інформація про виготовлення чи використання «трійчаток», з'ясовано, що на теренах України вони розташовуються майже по прямій лінії вздовж сучасного північно-східного кордону, зони активних контактів українців з росіянами, що мешкали поряд компактними групами. Відстань між крайніми точками — близько 500 км. Тобто є підстави для висловлення гіпотези про те, що вони потрапили до асортименту гончарної продукції населення прикордоння внаслідок російського впливу.

Справді, «рюмки-тройки» відомі й з території переважачого проживання етнічних росіян [4, с. 51—53]. Найдавніша віднайдена нами згадка про «тройки» (щоправда, без опису самих посудин) під час обрядового споживання напоїв у джерелах датується 1861 роком і стосується росіян з м. Обоянь Курської губернії. Це чарки для вина, горілки та квасу, які випивали гості за раз під кінець частування на «родинах», за печенею. Притому часто всі ці напої зливалися в один стакан, а потім випивалися. Дослідник Олексій Машкін, що опублікував наведену інформацію, стверджував, що «тройками» пригощали в Обояні й на інших «званих» обідах [5, с. 485].

Наукових досліджень російських посудин рюмок «тройок» не віднайдено. Інформація про окремі вироби міститься лише в науково-популярних публікаціях: статті Ірини Плотникової «Чарка-тройка» (2000) [6] та книзі Анатолія Калініна «Русские и зарубежные сосуды с секретами» (2004) [4, с. 51—53]. З них відомо, що такий виріб виготовив гончар першої половини ХХ століття Іван Дмитрович Рисев з с. Мальгіно (Солікамський район Пермської

¹ Автори дякують конотопському колекціонеру та досліднику Олександрю Петричу за надану інформацію.

Іл. 1. «Трійчатка». Глина, гончарний крут, ліплення, проколювання, полива. Село Козацьке, Конотопський район, Сумщина. ХІХ — перша половина ХХ століття. Конотопський міський краєзнавчий музей імені О.М. Лазаревського. Інв. К9. Фото Євгена Осадчого. Публікується вперше

області). Ці чарки використовувалися у ХХ столітті під час сватання, як елемент «сміхової культури» з серйозними для нареченого наслідками. З них давали пити вино сватам нареченого. Одна чарка з'єднувалася з іншими через два отвори, а одна мала один отвір. Таким чином рідину з усіх трьох посудин можна було випити, приклавшись лише до посудини з двома отворами. Якщо пити з «неправильної», вміст інших вилетить назовні та обілле

«свата». І це був знак відмови нареченої. Оскільки успіх випивання залежав від того, як її мати подасть чарку. Фрагмент подібної посудини було віднайдено у фондах Солікамського краєзнавчого музею [4, с. 52; 6].

Інший виріб, інформацію про який опублікував Анатолій Калінін, походить з Вологодської області. Він має унікальну для відомих нині «тройок» деталь — прикріплений до однієї з чарок носик. Відповідно, обрядове його призначення інше. У чарки без носика окремо наливали вино від батьків нареченого та нареченої, а в третій чарці вина змішувалися, і цю суміш мали випити з носика молоді [4, с. 53].

Від виробів з сучасної території України російські «тройки» відрізняються формами та децю більшим об'ємом посудин, а також відсутністю вух чи «бублика».

Таким чином, усі наявні нині етнографічні матеріали свідчать про те, що «трійчатки» у родинних обрядах виконували різні функції. Тому визначити конкретику застосування посудини з Козацького без проведення спеціальної експедиції до Конопотського району неможливо. Їх об'єднує кількість об'єднаних чарок та те, що наліті в три посудини рідини мають випиватися одночасно. Притому дуже повільно і обережно. Сакральна символіка числа три, котра у ХІХ—ХХ століттях усвідомлено пов'язувалась переважно зі Святою Трійцею і, відповідно, її покровительством та благодаттю, пронизує культуру східних слов'ян. Про це, наприклад, свідчать українські приказки «Без Трійці й дом не строїцца» та «Бог Трійцю любить» [7, с. 88]. Не дивно, що потрійність широко використовувалася в обрядовій сфері. Зокрема, у весільному обряді кінця ХІХ століття с. Землянки Глухівського повіту (один мікрорегіон з Козацьким) три рази по три казав весільний староста «Боже Благослови» перед тим, як починалася роздача подарунків родичам молоді, перед тим як ставити на стіл коровай та різати його. Тричі коровай обносився навколо діжі, тричі по три благословляв староста, перед тим, як весільний потяг вирушав до господи молодого [8, с. 124, 127—128, 140].

Висновки. Віднайдена у фондах Конопотського міського краєзнавчого музею імені О.М. Лазаревського глиняна посудина «трійчатка» — унікальна

за формою та параметрами. На жаль, зафіксувати інформацію про особливості їхнього використання в с. Козацьке та сам осередок виготовлення поки що не вдалося. Але нова знахідка дає змогу доповнити уявлення про межі території, де використовувалися посудини з подібними параметрами. За аналогіями та ареалом поширення можна стверджувати, що цей виріб міг бути створений внаслідок російського впливу (чи російськими гончарями) наприкінці ХІХ — у першій половині ХХ століття для використання у родинних обрядах. Зокрема, весільному.

Перспективи подальшого дослідження. Вважаємо, що варто провести у Конопотський район Сумської області спеціальну етнографічну експедицію з вивчення родинної обрядовості і, можливо, віднайдені матеріали дозволять повніше розкрити один із малодосліджених її аспектів.

1. Соколовский Л. Гончары в Купянском уезде в 1880 году. *Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии*. Харьков: типография Губернского правления, 1883. Вып. II. С. 33—57.
2. Сумцов Н.Ф. Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии). *Сборник Харьковского Историко-филологического общества*. Т. 13. Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. Т. II. Харьков: Типо-Литография «Печатное дело», 1902. 57 с.
3. Щербань О. Унікальна слобідська весільна посудина — «рюмки-трійчатки». *Народознавчі зошити*. 2015. № 4. С. 984—987.
4. Калинин А. *Русские и зарубежные сосуды с секретами*. Москва: Граница, 2004. 288 с.
5. Машкин А. Обычай и обряды простонародья в городе Обояни. *Труды Курского губернского статистического комитета*. Вып. 1. Курск: Типография Губернского правления, 1863. С. 484—505.
6. Плотникова И. Чарка-тройка. *Наука и жизнь*. 2000. № 12. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/5217/> (дата звернення 10.12.2020).
7. *Українські приказки, прислів'я та інше*. Спорудив М. Номис. Санкт-Петербург: в друкарнях Тиблена и комп. и Куліша, 1864. 304 с.
8. Литвинова-Бартош П. Весільні обряди та звичаї у селі Землянки Глухівського повіту у Чернігівщині. *Матеріали до україно-руської етнології*. Львів, 1900. Т. 3. С. 71—173.

REFERENCES

- Sokolovskij, L. (1883). Potters in the Kupyansk district in 1880. *Proceedings of the Commission for the Study of*
 ISSN 1028-5091. *Народознавчі зошити*. № 2 (158), 2021

- Handicrafts of the Kharkov province* (Issue II, pp. 33—57) [in Russian].
- Sumcov, N.F. (1902). Essays on folk life (From an ethnographic excursion in 1901 in the Akhtyrka district of the Kharkov province). *Collection of the Kharkov Historical and Philological Society* (Vol. 13); *Proceedings of the Kharkiv preliminary committee on the arrangement of the XII archaeological congress* (Vol. II). Har'kov: Tipo-Litografija «Pечатnoe delo» [in Russian].
- Scherban', O. (2015). The unique wedding receptacle of Slobozhanshchyna — «cups-triychatky». *The Ethnology notebooks*, 4, 984—987 [in Ukrainian].
- Kalinin, A. (2004). *Russian and foreign vessels with secrets*. Moskow: Granica [in Russian].
- Mashkin, A. (1863). Customs and rituals of the common people in the town of Oboyan. *Proceedings of the Kursk Provincial Statistical Committee*, 1, 484—505 [in Russian].
- Plotnikova, I. (2000). Cup-«trojka». *Science and life*, 12. Retrieved from: <https://www.nkj.ru/archive/articles/5217/> (Last accessed: 10.12.2020) [in Russian].
- Nomis, M. (Ed.). (1864). Ukrainian proverbs, sayings and so on. S.-Peterburh: v drukarniakh Tyblena y komp. y Kulisha [in Ukrainian].
- Lytvynova-Bartosh, P. (1900). Wedding ceremonies and customs in the village of Zemlyanka, Hlukhiv district, Chernihiv region. *Materials on Ukrainian-Russian ethnology*, 3, 71—173 [in Ukrainian].